ծի՞քը պէտք է նա սուրբ և նուիրական համարէր։

Այդպէս կարող են կարծել բի՞ւֆֆէ, բրօլլի կամ կօտօն ցնդած ծերունիները, և կասսանեակ ու բօզրի դԱսօն անամօթ սկանդալիստները… Ցաւում եմ որ „Մեղուի" ներկայացուցիչներին սրանց հետ համախոհ պէտք է համարել…

Ճշմարիտ ազգասիրութիւնը և ամենավսեմ բարոյականութիւնը սովորեց ֆրանսիական կառավարութեանը արմատախիլ անելու ժողովրդի միջից նրա մտաւոր, բարոյական և քաղաքական կեանքի անհաշտ թշնամիներին։ Ֆրանսիան չը մեղանչեց, այլ կատարեց իր պարտքը։ Նա հալածեց անբարոյականութիւնը և դրանով գործեց մի բարձր բարոյական քաջութիւն։

Հարցնենք այժմ ի՞նչու համար է „Մեղուն" առաջ բերում այս „պատմական օրինակը։" Անշուշտ նրա համար, որ անի հետևեալ համեմատութիւնը։ Մեր ազգի միութեան համար կաթօլիկ և բողոքական տարրերը նոյնքան վնասակար են, որքան կրօնական օրդէնները Ֆրանսիայում. ֆրանսիացիք հալածեցին իրանց թշնամիներին, մենք պէտք է հալածենք մեր թշնամիներին։ Բայց երեխան անգամ կարող է նկատել, որ այդ համեմատութիւնը անկարող և արուեստական է։ Այդտեղ անալօգիա չը կայ։ Կրօնական օրդէնները իրանց գռեհիկ շահերով և նիւթական ձգտումներով—թոյն են ազգային կեանքի համար.—ցոյց տուէք մեր բողոքական և կաթօլիկ տարրերի անբարոյականութիւնը, կամ վնասակար ազդեցութիւնը ազգի միութեան համար և այն ժամանակը պահանջեցէք որ հալածենք նրանց։

Հալածել անմեղ մարդուն չափազանց անիրաւութիւն է։ Հալածել բողոքականներին և կաթօլիկներին միայն այն պատճառով որ նրանք բողոքական են և կաթօլիկ—այդ կը լինի անհամբերողութիւն, այդ կը լինի սարսափելի յանցանք խղճի և համոզմունքի դէմ, այն ազնիւ պրինցիպի, որին յարգող է ձեւանում „Մեղուն"։

Գալով „Մեղուի" յայտնած մտքին, թէ այդ նրա հակառակորդները իբր թէ քարոզում են „կրօնական—բարոյական" բաժանումն ազգի մէջ, այդ—ներեցէք ասել—մի կոպիտ զրպարտութիւն է։ Ցոյց տուէք այդ ուղղութեամբ մի յօդուած, մի նախադասութիւն, մի բառ և մենք ձեզ կը հաւատանք։ „Մեղուի" հակառակորդ լրագիրը քարոզում է ոչ թէ բաժանումն, այլ միութիւն ազգի զանազան դաւանութիւններին պատկանող մասերի մէջ։ Այդ ձեզ կասի ամեն մէկը, ով որ զատում է ազատ անձնական կրքերից։ „Մեղուի" հակառակորդ լրագիրը իր համախոհների հետ, հաշտվելով այն կատարված իրողութեան հետ, որ մեր եկեղեցու ծոցից դուրս են եկել մի քանի խմբեր, տեսնում է դրա մէջ մի երեւոյթ, որ ծնվել է պատմական հանգամանքների ազդեցութեան տակ և, հաւատարիմ մնալով խղճի և համոզմունքի ազատութեան պրինցիպին, քարոզում է սէր և միութիւն բոլոր դաւանութիւնների մէջ։ Ահա ինչում է բովանդակում ամենազնիւ բարոյականութիւնը՝ պարզ է այս տեղից, որ „Մեղուի" բերած „պատմական փաստը" ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի ներելի և անմեղ ցանկութիւն՝ պարծենալ ընթերցողների առաջ իր գիտնական տեղեկութիւններով։ Մենք յարգում ենք լրագրի այն յատկութիւնը, որ նա հետաքրքրվում է իմանալու, թէ ինչ է պատահում աշխարհում, բայց ցաւում ենք, որ նրան չէ յաջողում պատահած իրողութիւններից դուրս բերել իր տենդենցիաներին պաշտպան եզրակացութիւններ։

Մօսկվա Ս. Գաթեանց

ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Շատերը հարցնում են, թէ ի՞նչու „ԿԱՅԾԵՐԸ" այս տարի չը տպվեցան, կամ ես ե՞րբ դիտաւորութիւն ունեմ ի լոյս ածելու այդ աշխատութիւնը։

Իմ յայտարարութեան մէջ ես սկզբից յայտնած էի, որ „ԿԱՅԾԵՐԻ" տպագրութիւնը կը սկսվի այն ժամանակ միայն, երբ այդ գրքի բաժանորդներից ստացված գումարը կը ծածկէ տպագրութեան ծախքը։ Ցաւելով պէտք է յայտնեմ, որ մինչև այսօր ստացված փողերը հազիւ թէ բաւական կը լինին բոլոր ծախքերը լրացնելու։

Այսու ամենայնիւ, չը կամենալով իմ յարգելի բաժանորդների համբերութիւնը ձանձրացնել և նրանց երկար սպասել տալ, ես, որքան կարելի էր, աշխատեցի փութացնել տպագրութիւնը։ Եւ որովհետև, բացի նիւթական պակասութիւնից, ինչ—ինչ պատճառներով Թիֆլիսում այդ գրքի տպագրութիւնը անյարմար համարվեցաւ, իմ բարեկամները խորհուրդ տուեցին Մօսկվայում տպագրել տալ, ուր մամուլի պայմանները աւելի նպաստաւոր դրութեան մէջ են։ Այդ մասին ես արդէն բանակցութիւն եմ սկսել Մօսկվայի համալսարանի ուսանող պ. Գաբրիէլ Միրզօեանցի հետ, խնդրելով, որ յանձն առնէ տպագրութեան հոգսերը, և յուսով եմ, որ առաջիկայ տարվայ սկզբի ամիսներում գիրքը պատրաստ կը լինի։

Հարկ եմ համարում խնդրել պատուելի պարոններին, որոնք զանազան քաղաքներում յանձն են առել „ԿԱՅԾԵՐԻ" համար բաժանորդներ գտնել, չուշացնեն ուղարկել իրանց մօտ ունեցած փողերը, որով աւելի ես նպաստած կը լինեն գրքի շուտ հրատարակութեանը։

Րաֆֆի

ՆԱՄԱԿ Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻՑ

4 դեկտեմբերի

Երեկ Նիկօլաևսկի երկաթուղու գնացքով ուղացաւ գնաց դէպի Կ. Պօլիս «Մշակի» գործունեայ աշխատակից Գր. Նիկողոսեան։ Մնաս բարեաւ ասելու համար նորա շուրջը հաւաքված էին նրա այն բարեկամները, որոնք կարող են գնահատել երիտասարդ գործիչի անսպառ էներգիան և այն հասարակական գործունէութիւնը, որը, թէպէտ սկսվել է միայն երկու տարի առաջ, սակայն կարողացել է ունենալ այնքան առատ պտուղներ։ Էրզրումի գաղթականութեան խնդիրը, այս տարի Տաճկաստանում սկսված սովը և այս տարվայ նրա աշխատակցութիւնը ռուս մամուլին—ահա այն երեք ասպարէզները, որոնց մէջը ճանաչել է հայ հասարակութիւնը «Մշակի» աշխատակցին իր իսկական պատկերի մէջ։ Ամենայն իրաւամբ «Մշակ» լրագիրը կարող է պարծենալ իրան յատուկ այն ձիրքով, որով նա կարողանում է բաց անել և հանդէս բերել այնպիսի ընդունակութիւններ, որոնք անշուշտ կը մնային կորուստի և անյայտութեան մէջ, եթէ նրան չը հանդիպէին։ Այո, «Մշակի» տեսութիւնը և հոտառութիւնը զարմանալի նուրբ է մանաւանդ մարդիկ ճանաչելու ու գնահատելու մէջ, փանորոց կարծեմ չը սխալված լինել, եթէ թոյլ տամ ինձ անուանել Գր. Նիկողոսեանին, ինչպէս գրողին և հասարակական գործչին, «Մշակ» լրագրի որդեգիր։ Ահա լրագրի և ազգի այդ համակրական որդեգիրը բաղդ ունեցաւ երէկ դիմել իր նուիրական նպատակին՝ գնալ Կ. Պօլիս և գարունքը բացվածին պէս ոտք դնել Հայաստան երկու դիտաւորութեամբ. նախ՝ ծանօթանալ անձամբ Հայաստանում ապրող ժողովրդի հետ Զէյթունից սկսած մինչև Վան և Մուշ, երկրորդ՝ ծանօթացնել ռուս հասարակութեան իսկական հայերի այն մաքուր և առատ յատկութիւնների ու կեանքի հետ, որոնց տեղ ռուսահայերը յայտնվել են իրանց միայն ամենազզուելի և կեղտոտ կողմերից. այս կը լինի թղթակցութիւնների միջոցով, որ կանէ ճանապարհորդը Հայաստանից, որչափ մեզ յայտնի է, մի քանի ամիս շարունակ։ Այս փափագն էր, որ բաժանեց մեզնից երէկ մեր թանկագին բարեկամին, որը տարաւ իր հետ բացի միւսներից և մի զառամեալ ծերունու օրհնանքը…

—Ի՞նչ յիշատակ ես տանում հետդ, որդիս, հարցրեց ծերունին Գր. Նիկողոսեանին։

—Ոչինչ, հայր, եղաւ ժպիտով պատասխանը,—մի ատրճանակ անձս պաշտպանելու համար, մի հաւատարիմ գրիչ և այս դիմացկան բօտֆօրտները, որոնց պիտի մաշեմ քարոտ լեռներում…

Սորանից յետ նրա պատկերը ծածկվեց մեր աչքից։ Ամենայն սրտից յաջողութիւն մաղթում հայ երիտասարդին իր նոր ազգաշահ ասպարէզի մէջ…

Որչափ մեզ յայտնի է Գր. Նիկողոսեանը բացի «Голосъ-ի» մէջ իր աշխատակցութիւնը շարունակելուց, կը թղթակցէ և «Порядокъ» լրագրին, որ կը հրատարակվի նոր տարվանից Պ. Ստասիւլևիչի ականաւոր գրականական խմբով։ Բացի այդ, շատ հաւանական է, որ «Дѣло» ամսագրի մէջ էլ կերեւան երբեմնապէս հայ հեղինակի խրօնիկաները։

Գաս. Նազարեան

Անցաւ տագնապը, անցաւ կոտորածը, ժողովուրդը մոռացաւ բոլորը՝ կրկին սկսվեցաւ առօրական վշտալի կեանքը։

Բայց մի երիտասարդ չէր կարող մոռանալ այդ բոլոր գաղանային անգթութիւնները։ Նա տեսնում էր այն գեղեցիկ երկիրը, ուր անհուն ամրոցների փլատակները, ուր հոյակապ վանքերի բեկորները, ուր պալատների փշրանքները, ուր ամեն մի լեռ, ամեն մի գետ յիշեցնում էին նրան հայ մարդու վաղեմի փառքը։ Իսկ այժմ ի՞նչ էր մնացել.—Մի սարսափ ժողովուրդ, որը, կարծես, յաւիտենական անէծքով դատապարտված, մի լաւ օր տեսնելու բախտ չունէր։ Նրա վաստակը ձեռքից խլում էին, նրան ամեն կերպ տանջում էին. նա մինչև անգամ իր կնոջ, իր զաւակների տէրը չէր։ Նա տեսնում էր հայ իշխաններին, որոնց պարոնները մելիքներ էին կոչում, որոնց վրա էր դրված ժողովրդի հոգաբարձութիւնը, որոնք պէտք է սրբէին նրա արտասուքը և դարման տանէին խեղճ գիւղացու դառն ցաւերին։ Բայց միմեանց հետ անհաշտ, անվերջ թշնամութիւններով, այդ իշխանները աւելի իրանք էին ծանրացնում ժողովրդի սարկութեան լուծը։ Մատնութիւնը, միմեանց դաւաճանելը, միմեանց վնասելը, նրանց ամենօրեայ գործն էր, իսկ մէջ տեղում ոչնչանում էր ողորմելի ժողովուրդը։ Եւ եթէ կային նրանց մէջ այնպիսիները, որոնք ճշմարիտ սիրում էին ժողովուրդը, սիրում էին հայրենիքը և ցանկանում էին նրա թշուառ դրութեանը մի ճար անել, բայց ընդհանուր անկարգութեան, ընդհանուր ապականութեան մէջ նրանց եռանդը թուլանում էր, նրանց խիղճը իրանց սրտում խեղդվում էր։

Երիտասարդը իր չորս կողմը տեսնում էր թէ հոգեկան և թէ բարոյական խորին դատարկութիւն։ Նա աչք էր դարձնում դէպի Էջմիածինը, դէպի ընդհանուր հայոց Մայր Աթոռը, այնտեղ ևս մի և նոյն անկարգութիւններն էր նկատում,—միաբանների մէջ երկպառակութիւն, կաշառք, մատնութիւն, գռեհկութիւն և ամեն ինչ, որ սուրբ չէ, որ անարգ է, որ զզուելի է…. Էջմիածինը այդ ժամանակ գտնվում էր օսմանցիների իշխանութեան ներքոյ։ Համագանցի Աստուածատուր կաթողիկոսը, խոյս տալով Էջմիածնի խռովութիւններից, ծածուկ թափառում էր Արարատայ գիւղերում։ Էջմիածնի աթոռը մնացած էր թափուր, որ պատճառ էր տալիս առաւել սաստիկ խռովութիւնների։ Կ. Պօլսի հայոց պատրիարքարանը այդ ժամանակ զբաղված էր «ֆրանկների» (հայ կաթօլիկների) խնդիրով։ Յովհաննէս «կօլոտ» (կարճահասակ) մականուանեալ պատրիարքը արգելում էր հայ-կաթօլիկներին լուսաւորչականների եկեղեցիները յաճախել։ Հայ-կաթօլիկները դեռ առանձին եկեղեցի չունէին։ Կրօնական երկպառակութիւնները, Կ. Պօլսի ֆրանսիական դեսպանի և լատինական եպիսկոպոսի մէջ մի կողմից, իսկ հայոց պատրիարքի մէջ միւս կողմից, պահում էին մայրաքաղաքի հայ ժողովրդին անընդհատ կռիւների մէջ։ Երուսաղէմի հայոց պատրիարքարանը զբաղված էր սուրբ Յակոբայ տաճարով. կռիւները յոյն և լատին աբեղաների հետ վերջ չունէին։ Այստեղ, Արարատեան նահանգում արիւն և արտասուք էր հոսում, իսկ այնտեղ զբաղված էին եկեղեցիներով…

Երիտասարդը իր շուրջը չէր գտնում ոչ մի մխիթարական երևոյթ, բացի հայրենիքի լեռներից և անտառներից, որոնք, կարծես, խուլ կերպով ասում լինէին նրան. «Եկ, եկ, մեր գրկում քեզ համար լաւ տեղ կայ. բռնակալի ձեռքը այնտեղ մուտք չէ գործում…

Ո՞վ էր այդ երիտասարդը, ո՞վ էր այդ ցնորամիտը, որ այն ժամանակվայ ընդհանուր խռովութիւնների, ընդհանուր բարբարոսութիւնների մէջ, մոռացած իր անձը, միայն հայրենիքի, միայն ժողովրդի վրա էր մտածում.—Դա Գենուազի իշխան Ստեփաննոս Վարթանէսեանն էր Շահումեան տնից։ Զրկված հայրենական ամրոցից, սիրտը լի վրէժխնդրութեան զաւութեամբ, նա իր երկու հաւատարիմ ծառաների հետ, ծպտեալ կերպով թափառում էր Սիւնեաց աշխարհում։ Նա մտնում էր հայոց մելիքներին, յորդորում էր նրանց միաբանվել և ընդհանուր ապստամբութեամբ թօթափել խաների ծանր լուծը։ Բայց ամեն տեղ գտնում էր սառն անտարբերութիւն, անհոգութիւն և մինչև անգամ արհամարհանք։ Բարկութիւնը, յուսահատութիւնը երիտասարդի մէջ հասնում էր սաստկալի կատաղութեան, երբ տեսնում էր, որ հայերը չէին ցանկանում օգուտ քաղել մի ամենայարմար ժամանակից, երբ կարող էին ամեն դիւրութեամբ ազատվել պարսից բռնապետութիւնից։

Պարսից պետութիւնը այդ ժամանակ գտնվում էր իր օրհասականի մէջ։ Աւղանիստանի Ղանդահար քաղաքից Միրվէյսի որդի Միր-Մահմուդ-խանը, տիրելով Սպահան քաղաքին, գահնկեց արեց պարսից Ցիւսէյն շահին և ինքը նստաւ նրա տեղը։ Արևելեան Պարսկաստանը ընկաւ աւղանների իշխանութեան ներքոյ։ Այդ ժամանակ պարսից Հայաստանում համարեա անիշխանութիւն էր տիրում։ Թէև աթոռազուրկ Ցիւսէյն շահի որդին, Շահ Թահմազը, լսելով աւղանների յաղթութիւնը, Մազանդարանում թագաւոր դարձաւ և եկաւ, նստեց Թաւրիզ քաղաքում, բայց նա այն աստիճան թոյլ, արբեցող և փափկասուն մարդ էր, որ շուտով զզուեցրեց իր զօրականներին, բոլորը հեռացան նրանից, և ինքը, Շահ-Թահմազը, անօգնական մնալով, գնաց Աստապատ և պաշտոնի ապաստան գտաւ Աստուածատուր անունով մի հայ իշխանի տանը։ Երևանի նահանգին այդ ժամանակ տիրում էին օսմանցիները։ Նրանք աւելի ցանկանում էին Հայաստանի այդ մասը հայ իշխանների ձեռքով կառավարել և նրանցից մի որոշեալ տուրք ստանալ, քան թէ պարսից խաների ձեռքը տալ։

Բոլոր հանգամանքները յաջողութիւն էին խոստանում։ Պարսից և թիւրքաց արքունիքները սարսափելի խռովութեան մէջ էին։ Շահերի և սուլթանների գահերը, խաղալիքների նման, անդադար մի ձեռքից միւս ձեռք էին անցնում։ Պարսկաստանի և Թիւրքիայի մէջ ամեն օր ծագում էին նոր ապստամբութիւններ, ամեն օր կազմվում էին նոր, անկախ իշխանութիւններ։ Միայն հայերը անշարժ էին, միայն հայերը իրանց ազատութեան վրա չէին մտածում։ Այդ սաստիկ խոցում էր Շահումեան իշխանների վերջին ժառանգի՝ Ստեփաննոսի սիրտը։ Ինչ պէտք էր արած։ Բոլոր ժողովուրդներից աւելի տանջված, աւելի հարստահարված, աւելի թշուառ ազգը, հայը, ոչինչ չէր զգում։ Կարծես, հանգիստ, ապահով և վայելուչ կեանքի փափագը մեռած լինէր նրա մէջ։

Երիտասարդ իշխանը այդ կարծիքի հետ բոլորովին համաձայն չէր։ Ժողովուրդը հոգեպէս և բարոյապէս բոլորովին մեռած չէր։ Նրա սրտում դեռ մնացել էին հարուստ, կենդանի տարրեր. միայն պէտք էր ջերմացնել նրանց, պէտք էր բորբոքել, ուժ տալ, և ահա մի և նոյն սարկացած ժողովուրդը ոտքի կը կանգնէր հսկայի անձնավստահութեամբ։ Ստեփաննոսը գիտէր այդ բոլորը։ Նա հաւատում էր հայի ապագային։ Նա գիտէր, հայը որքան համբերող է, որքան տանող է բռնութեան լծի ծանրութեանը,